

כי יש באומות רעים וחטאים מאד ולא עשה בהם ככה, אבל למעלת הארץ הזאת היה הכל, כי שם היכל ה'".⁸⁸

כבר בימי האבות היתה השיבה אל הארץ השיבה אל תורת האלהים. "הנראה אלי מדעת רבותינו שלמד אברהם אבינו התורה כלה ברוח הקודש ועסק בה ובטעמי מצוותיה וסודותיה ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה, ושמירתו אותה היתה בארץ בלבד, ויעקב בחוצה לארץ בלבד נשא שתי אחיות, וכן עמרם (שנשא את דודתו במצרים), כי המצוות משפט אלהי הארץ אע"פ שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום... וביוסף דרשו שהיה משמר את השבת אפילו במצרים, מפני שהיא שקולה כנגד כל המצוות, לפי שהיא עדות על חדוש העולם, והיה עושה כן ללמד את בניו אמונת בריאת העולם, להוציא מלבם כוונת עבודה זרה ודעת מצרים, וזאת כוונתם".⁸⁹

הראיה המכרעת על מעלת קדושת הארץ היא מה ש"החמיר הכתוב בעריות בעבור הארץ שתטמא בהן ותקיא הנפשות העושות, והנה העריות חובת הגוף ואינן תלויות בארץ, אבל סוד הדבר כי... ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת השם מיוחדת לשמו... והנה קידש העם היושב בארצו בקדושת העריות וברובי המצוות להיותם לשמו... והנה נחלת הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסבול עובדי עבודה זרה ומגלים עריות... והנה בחוצה לארץ אע"פ שהכל לשם הנכבד אין טהרה בה שלימה בעבור המשרתים המושלים עליה והעמים תועים אחרי שריהם לעבוד גם אותם... והפרשה הזכיר כמעשה ארץ מצרים⁹⁰ ולא תקיא אותם ארץ מצרים ולא שאר ארצות הגוים את גוייהם, אבל הענין כולו למעלת הארץ וקדושתה".⁹¹

88 בראשית יט, ה. "וזאת המעלה אשר לארץ ישראל (שהיא היכל ה') היא המעוררת לאברהם אבינו ללכת לארץ כנען מעצמו" (דרשה על קהלת — ח"א עמ' רב). וכן כתב בפירושו לריש פרשת לך לך: "אברהם מבראשונה ידע כי ארץ כנען היא נחלת ה' ובה יתן ה' חלקו והאמין כי אל הארץ אשר אראך (בראשית יב, א) ירמוז לו על ארץ כנען וכו'".

89 שם כו, ה. וכן האריך בענינים אלה בפרשת אחרי מות יח, כה, ד"ה ותטמא. 90 ויקרא יח, ג.

91 שם יח, כה. וכן האריך במעלת הארץ בדרשתו על קהלת. — ומעלת הארץ ניכרת היא בדברים ממשניים. כן מתעוררת ההרגשה בעיון בלשוננו: "וטעם זבת חלב ודבש, כי שבח תחלה ("אל ארץ טובה ורחבה") את הארץ שהיא טובה לומר שהאור טוב ויפה לבני אדם, וכל טוב ימצא בה, ושהיא רחבה שיעמדו בה כל ישראל במרחב. או טעם רחבה שיש בה רחבות — שפלה ועמק ומישור, גדולים וקטנים, ואין רובה הרים וגאיות. וחזר ושבח אותה שהיא ארץ מקנה שיש בה מרעה טוב, והמים יפים, ויגדל החלב בבהמות כי אין הבהמות בריאות וטובות

ברית עולם היא בין ישראל וארצו. בדורות שבהן תתרוקן הארץ מבניה לא תתקבל שום אומה ולשון. "מה שאמר בכאן (באלות שבתורת כהנים): ושממו עליה אויביכם⁹², היא בשורה טובה מבשרת בכל הגליות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו. וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו כי לא תמצא בכל הישוב אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם, והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם"⁹³.

בהיות הארץ על השלימות

"תהיה ארץ ישראל בעת קיום המצוות כאשר היה העולם מתחילתו קודם חטאו של אדם הראשון, אין חיה ורמש ממית אדם... כי לא היה הטרף בחיות הרעות רק מפני חטאו של אדם, כי נגזר עליו להיות טרף לשיניהם, והושם הטרף טבעי להם גם לטרוף זו את זו, כידוע כי בטרפם האדם פעם אחת יוסיפו להיות רעים יותר. והנה בבריאתו של עולם נאמר בחיות שנתן להם העשב לאכלה... ואחר כך למדו הטרף מפני החטא הממית, וכשהותר שחיטת בעלי החיים לבני נח אחרי המבול, והזהיר על האדם... ולא נפש חיה מיד חיה בחברתה נשארו על מנהגם לטרוף. ובהיות ארץ ישראל על השלמות תשבות רעת מנהגם ויעמדו על הטבע הראשון אשר הושם בהם בעת יצירתם"⁹⁴.

קיומו של ישראל צורך יסודי בעולם

"יאמר הכתוב כי היה במדת הדין להיותנו כן בגלות לעולם, לולי כעס אויב

ומרבות החלב רק באויר טוב ועשב רב ומים טובים. ובעבור שימצא זה באחו, ובמרום הרים אין הפירות שם שמנים ויפים מאד אמר כי היא עוד שמינה שפירותיה שמנים ומתוקים, עד שתזוב כולה בדבש מהם, והנה שבת אותה על כל טוב ה'" (שמות ג, ח — עמ' רפט).

92 ויקרא כו, לב.

93 שם כו, טז. — היה זה "הלקח ההיסטורי הגדול של כשלון מסעי־הצלב: אין ארץ ישראל מקבלת שום אומה ולשון, אלא שמורה היא לבניה" (תולדות ממלכת הצלבנים בארץ ישראל ליהושע פראוור, ח"ב עמ' שפח).

94 שם ו. — והגדולה שבברכות היא בהיות הגופים גדולים ובריאים ויתקיימו כימי האדם. וכל זה תסובב על ידי מצב הטבע שישב לאיתנו "הקדים דבר הגשמים כי בבואם בעתם כאשר יאות היה האויר זך וטוב, והמעיינות והנהרות טובים, ויהיה זה סיבת בריאות לגופים, והפירות כולם ירבו ויתברכו בהן... והנה עם זה לא יחלה האדם ולא יהיה בהם משכלה ועקרה בבהמתם, וימלאו ימיהם, כי בהיות הגופים גדולים ובריאים יתקיימו כימי האדם, והנה היא גדולה שבברכות" (ויקרא כו, ד—עמ' קפב).

אוצר החכמה

אגור, ויורה זה כי בגלותנו עתה תמה זכות אבות, ואין לנו הצלה מיד העמים רק בעבור שמו... ולכך הזכיר משה בתפלתו: ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר וגו' ⁹⁵, והשם יתעלה הודה לו בזה: ויאמר ה' סלחתי כדברך ⁹⁶. והטעם בטענה הזאת איננו כרוצה להראות כחו בין שונאיו, כי כל הגוים באין נגדו מאפס ותהו נחשבו לו. אבל השם ברא את האדם בתחתונים שיכיר את בוראו ויודה לשמו, ושם הרשות בידו להרע או להטיב, וכאשר חטאו ברצונם וכפרו בו כולם, לא נשאר רק העם הזה לשמו ופרסם בהם האותות והמופתים... ונודע בזה לכל העמים. והנה אם ישוב ויאבד זכרם ישכחו העמים את אותותיו ומעשיו ולא יסופר עוד בהם... והנה תהיה כוונת הבריאה בטלה לגמרי, שלא ישאר בהם יודע את בוראו רק מכעיס לפניו. ועל כן ראוי מדין הרצון שהיה בבריאת העולם שיהיה רצון מלפניו להקים לו לעם כל הימים, כי הם הקרובים אליו והיודעים אותו מכל העמים, וזה טעם: כי ידיו ה' עמו ועל עבדיו יתנחם, שיזכור ה' ברחמים כי הם עמו מאז, ויזכור כי הם עבדיו שעמדו לו בגלותם כעבדים לסבול הצרות והשעבוד" ⁹⁷.

הבטחה

הבטחה גדולה בגאולה העתידה

הבטחה גדולה בגאולה העתידה יש לנו, והיא שירת האזינו. "השירה הזאת היא בנו לעד אמת ונאמן, תגיד בביאור כל המוצאות אותנו. הזכירה תחלה החסד שעשה עמנו הקב"ה מאז שלקחנו לחלקו, והזכירה הטובות שעשה לנו... וכי מרוב כל טובה מרדו בה לעבוד עבודה זרה, והזכירה הכעס אשר היה מלפניו עליהם... ואמרה השירה כי בסוף ישיב נקם לצריו

95 במדבר יד, טו.

96 שם כ.

97 דברים לב, כז. — הגלות אינה חורבן העם. "אחרי היותנו בגלות לא נתקללו מעשה ידינו... אבל אנחנו בארצות כשאר העמים יושבי הארץ ההיא, או בטוב מהם שרחמיו עלינו, כי ישיבתנו בגלות היא בהבטחה שאמר לנו: ואף גם זאת וגו' (דברים כח, מב). "בארבע רוחות יפור אותנו, אבל בכללינו רבים אנחנו, שבח לאל" (שם ד, כז). שכרו של היושב בגלות והוא נאמן לה' גדול מאד. "כשאני עובד את בוראי בגלות ובענוי ובשעבוד ובחרפת העמים שכרי מרובה, כי אני עושה עולה לאלהים מגופי, ובזה אזכה לחיי העולם הבא יותר ויותר" (ויכוח, אות מז). ומכל מקום הגלות טמאה היא כשלעצמה. "ואנחנו בעוונותינו טמאי הגלות ולא ידענו בטהרת הקודש עד יערה עלינו רוח ממרום ויזרוק השם עלינו מים טהורים אמן וכן יהי רצון במהרה בימינו" (במדבר יט, טז). וממש אי אפשר להעלות על הדעת כי אחת מן האמהות נקברה בחוצה לארץ. "וכי בחוצה לארץ נקברה (רחל), חס ושלום!" (בראשית מח, ז). — "גלות" משמעותה "שאין לנו זכר בעמים ולא נחשב לעם ואומה כלל" (דברים לב, כז).

ולמשנאיו ישלם. והטעם כי הם עשו כל הרעות עמנו לשנאתו של הקב"ה, כי לא ישנאו את ישראל בעבור שעשו עבודה זרה כהם רק בעבור שלא עשו כמעשיהם... אם כן לשנאתו של הקב"ה יעשו בנו כל הרעות האלה, והם צריז ומשנאיו, ועליו להנקם מהם. וזה דבר ברור כי על הגאולה העתידה יבטיח, כי בבנין בית שני לא הרנינו גוים עמו רק לעגו עליהם... והיו גדוליהם עובדים בהיכל מלך בבל וכולם משועבדים לו, ובימים ההם לא השיב נקם לצריז ולא כפר אדמתו עמו. והנה אין בשירה הזאת תנאי בתשובה ועבודה, רק היא שטר עדות שנעשה הרעות ונוכל, ושהוא יתברך יעשה בנו בתוכחות חימה אבל לא ישבית זכרנו, וישוב ויתנחם ויפרע מן האויבים... ויכפר על חטאתנו למען שמו. אם כן השירה הזאת הבטחה מבוארת בגאולה העתידה על כרחן של מינין... ואילו היתה השירה הזאת מכתב אחד מן החוזים בכוכבים, שהגיד מראשית אחרית, כן היה ראוי להאמין בה מפני שנתקיימו כל דבריה עד הנה, לא נפל דבר אחד, ואף כי אנחנו נאמין ונצפה בכל לב לדברי האלהים מפי נביאו הנאמן בכל ביתו, אשר לא היה לפניו ואחריו כמוהו, עליו השלום" 98.

הנבואה

בענין הנבואה ומראותיה חולק הרמב"ן על כמה יסודות שבשיטת הרמב"ם. נביא עיקרי הדברים בענין זה:

"כל מקום שהוזכר בכתוב ראיית מלאך או דבור מלאך הוא במראה או בחלום, כי ההרגשים לא ישיגו המלאכים... המשיג לראות מלאך או דיבורו איננו נביא, שאין הדבר כמו שהרב גוזר כי כל נביא זולת משה רבינו נבואתו על ידי מלאך, וכבר אמרו בדניאל: אינהו עדיפי מיניה, דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא 99, וכן לא נכתב ספרו עם ספר הנביאים מפני שהיה ענינו עם

98 סוף פרשת האזינו.

99 מגילה ג, א. והמכוון הוא לחגי, זכריה, ומלאכי, שהיו נביאים — שהתנבאו לישראל בשליחותו של מקום, ודניאל לא נשתלח לישראל בשום נבואה (רש"י). הרי שדניאל לא נקרא נביא למרות שהיה המלאך מדבר עמו. על דברי הרמב"ן הללו הסתמך הגאון ר' ישעיה באסאן במכתבו לרבני ויניציאה להגן על תלמידו ר' משה חיים לוצאטו: "ובדברי הרמב"ן ז"ל נראה אור כי יהלו, כאשר בפרשת לך לך דעת שפתיו ברור מללו, שהמשיג לראות מלאך או דבורו איננו נביא, ושלא היתה הגר המצרית מכלל הנביאות, ודניאל איש חמודות, אשר מדובר בו נכבדות, גם ראה בחזון מראות עתידות... והרי היה אז בח"ל בבבל זוטו של עולם וכו'" ("ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו", אוסף אגרות, ח"א עמ' נח).

גבריאֵל... ואין הגר המצרית מכלל הנביאות¹⁰⁰... והכתוב חלק נבואת משה רבינו מנבואת האבות כמה שנאמר: וארא אל אברהם וגו' באל שדי¹⁰¹, וזה שם משמות הקודש לבורא, איננו כנוי למלאך... ורבותינו עוד למדו על החילוק שביניהם... כל הנביאים ראו מתוך אספקלריא שאינה מצוחצחת... ומשה ראה מתוך אספקלריא מצוחצחת... ולא נתנו בשום מקום נבואתם למלאך... ולא היה אברהם משיג הנבואה עד הכינו גפשו בתחלה להשגת מלאך, ויעלה מן המדרגה ההיא למעלת דבור הנבואה, אבל משה מוכן לנבואה בכל עת. הנה בכל מקום יתעוררו החכמים להודיענו כי ראיית מלאך איננה נבואה... אבל היא מראה תקרא גלוי עינים, כמו: ויגל ה' את עיני בלעם וירא את מלאך ה'¹⁰²... אבל במקום אשר יזכיר המלאכים בשם אנשים כענין הפרשה הזאת (באברהם) ופרשת לוט... הוא כבוד נברא במלאכים, יקרא אצל היודעים מלבוש, יושג לעיני בשר בזכי הנפשות כחסידים ובני הנביאים...¹⁰³

"כל נבואותיו של משה כיום מתן תורה, ושאר הנביאים היתה עליהם יד ה'"¹⁰⁴.

וראוי להבחין שבלעם לא היה נביא, "שאם היה נביא איך יצטרך לגלוי העינים בראיית המלאך, כאשר יאמר הכתוב במי שלא הגיע לנבואה כנער אלישע¹⁰⁵, והגר המצרית, ולא יאמר כן בנביאים, וכך קראו הכתוב: בלעם בן בעור הקוסם¹⁰⁶. ומה שאמר הוא: כאשר ידבר ה' אלי¹⁰⁷ יקרא ידיעתו העתידות בקסמיו דבר ה', אבל לכבוד ישראל בא אליו ה' בלילה ההוא, ואחרי כן זכה לגלוי עינים בראיית המלאך ודבר עמו, ובסוף עלה למעלת מחזה שדי, והכל בעבור ישראל ולכבודם, ואחרי ששב לארצו היה קוסם...¹⁰⁸

שלמות מוסרית

בניגוד לדעת הרמב"ם ששלמות האדם היא בשלמותו הרוחנית השכלית, והשלמות המוסרית כפופה אליה, רואה הרמב"ן שכל עצם תכליתו של אדם

100 אע"פ שמלאכים דיברו עמה (בראשית טז, ז—יא).

101 שמות ו, ג.

102 במדבר כב, לא.

103 ריש פרשת וירא. ועיין בביאורי שם.

104 דברים לד, י.

105 מלכים ב, יז.

106 יהושע יג, כב.

107 במדבר כב, ח.

108 דברים לד, יא. ועיין במדבר כב, לא, ד"ה ויגל, שרבינו מאריך בביאור ענין זה.

אוצר החכמה

היא לצרף ולזקק את מדותיו. מסכים הוא עם המורה ב"זה הענין שגזר הרב במצווה שיש להם טעם, מבואר הוא מאד, כי בכל אחד טעם ותועלת ותקון לאדם מלבד שכרן מאת המצווה בהן יתברך... אבל אלו ההגדות אשר נתקשו על הרב¹⁰⁹, כפי דעתי ענין אחר להם, שרצו לומר שאין התועלת במצוות להקב"ה בעצמו יתעלה, אבל התועלת באדם עצמו למנוע ממנו נזק או אמונה רעה או מדה מגונה, או לזכור הנסים והנפלאות הבורא יתברך לדעת את השם, וזהו (שאמרו רז"ל: הא לא נתנו המצוות אלא) לצרף בהן (את הבריות) שיהיו ככסף צרוף, כי הצורף כסף אין מעשהו בלא טעם אבל להוציא ממנו כל סיג, וכן המצוות להוציא מלבנו כל אמונה רעה ולהודיענו האמת ולזכרו תמיד... הנה מפורש שלא באו (רז"ל) לומר אלא שאין התועלת אלינו יתעלה שיצטרך לאורה כמחושב מן המנורה, ושיצטרך למאכל הקרבנות וריח הקטורת כנראה מפשרוטיהם. ואפילו הזכר לנפלאותיו שעשה שצוה לעשות לזכר ליציאת מצרים ומעשה בראשית אין התועלת לו, רק שנדע אנחנו האמת ונזכה בו עד שנהיה ראויים להיות מגין עלינו, כי דבורינו וזכרנו בנפלאותיו מאפס ותהו נחשבו לו... כי המצוות המעשיות כגון שחיטת הצוואר ללמדנו המדות הטובות, והמצוות הגזירות במינין (במיני בהמה הטמאה והטהורה) לזקק את נפשותינו... וזה דבר מוסכם בכל דברי רבותינו... הנה בארו שאפילו הסוכה והתפילין שצוה בהן שיהיו לאות על ידך ולזכרון בין עיניך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים, אינן לכבוד ה' יתברך אבל לרחם על נפשותינו... שיהיו בריותיו צרופות ומזוקקות בלא סיגי מחשבות רעות ומדות מגונות..."¹¹⁰.

להזהר מלהיות "גבל ברשות התורה"

יש שאף מן הדברים המותרים על פי התורה צפויים לאדם קלקולים גדולים, לכן גזרה התורה: קדושים תהיו¹¹¹, "כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים והתירה הביאה באשתו ואכילת הבשר והיין, אם כן ימצא בעל התאווה מקום להיות שטוף בזמת אשתו או בשיו הרבות, ולהיות בסובאי יין

¹⁰⁹ הוא מאמרם בבראשית רבה מד, א: "וכי מה איכפת לו להקב"ה בין שוחט מן הצוואר לשוחט מן העורף, הא לא ניתנו המצוות אלא לצרף בהן את הבריות". כלומר לא צווה השם זה יותר מזה אלא כדי לנסות את האדם אם יעשה מה שיצוה השם, וזה אמרו: לצרף את הבריות, כמו שיעשה הצורף שיבחין הכסף והזהב אם הוא טוב ואם רע, ואם כן יראה מזה המאמר שהמצוות אין להן טעם אלא המצוה לבד.

¹¹⁰ דברים כב, ו.

¹¹¹ ויקרא יט, ב.

וזוללי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות שלא הוזכר איסור זה בתורה, והנה יהיה גבל ברשות התורה, לפיכך בא הכתוב אחרי שפרט האיסורים שאסר אותם לגמרי וצוה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות, ימעט במשגל... אלא כפי הצריך בקיום המצוות ממנו, ויקדש עצמו מן היין במיעוטו... וגם ישמור פיו ולשונו מהתגאל ברבוי האכילה הגסה ומן הדבור הנמאס... ויקדש עצמו בזה עד שיגיע לפרישות... יזהיר שנהיה נקיים וטהורים ופרושים מהמון בני אדם שהם מלוכלכים במותרות ובכיעורים" ¹¹².

הדברים

לחזור אחרי הטוב והישר בכל דבר

"לפי שאי אפשר לזכור בתורה כל הנהגת האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו ותיקוני הישוב והמדינות כולם... חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר, עד שיכנס בזה הפשרה ולפנים משורת הדין, וכגון מה שהזכירו בדינא דבר מצרא, ואפילו מה שאמרו פרקו נאה, ודבורו בנחת עם הבריות, עד שיקרא בכל ענין תם וישר" ¹¹³.

ויש כוח ביד האדם להשרות רוח קדושה גם על כל צרכי הגוף — לזככם, לטהרם, ולהעלותם אל שיא קדושתם. "פירוש ואותו תעבוד ¹¹⁴, לדעתם (של רבותינו ז"ל) שתהיה לו בכל עת כעבד הקנוי, המשרת לפני אדוניו תמיד, שעושה מלאכת רבו עיקר וצרכי עצמו ארעי, עד שיבא מזה מה שאמרו: וכל מעשיך יהיו לשם שמים, שאפילו צרכי הגוף לשם עבדות האל יהיו, יאכל וישן ויעשה צרכיו כדי קיום הגוף לעבוד ה'... ויתכוין בכל צרכי הגוף למקרא שכתוב: אהללה ה' בחיי אומרה לאלהי בעודי" ¹¹⁵.

שכר התורה והמצוות

"דע כי שכר האדם במצוות כפי הכנתו להם, כי העושה המצוות שלא לשמן על מנת לקבל פרס יחיה בהן בעולם הזה ימים רבים בעושר ובנכסים ובכבוד... וכן אותם אשר הם מתעסקין במצוות על מנת לזכות בהן לעולם הבא שהם העובדים מיראה זוכים בכוונתם להנצל ממשפטי הרשעים, ונפשם

¹¹² שם, שם. גם בצאת מחנה ישראל למלחמה מחוייבים הם לשמור מעלת מוסרם. "ונשמרת מכל דבר רע (דברים כג, י) ... הכתוב יזהיר בעת אשר החטא מצוי בו, והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה כי יאכלו כל תועבה, יגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפילו בניאוף וכל נבלה, הישר בבני אדם בטבעו יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב, ועל כן הזהיר בו הכתוב ונשמרת מכל דבר רע" (שם).

¹¹³ דברים ו, יח.

¹¹⁴ שם יג.

¹¹⁵ תהלים קמו, א. — דברים ו, יג.

בטוב תלין. והעוסקין במצוות מאהבה כדין וכראוי עם עסקי העולם הזה, כענין הגזכר בתורה בפרשת והשיג לכם דיש את בציר וגו' ¹¹⁶, יזכו בעולם הזה לחיים טובים כמנהג העולם ולחיי העולם הבא זכותם שלימה שם. והעוזבים כל עניני העולם הזה ואינם משגיחים עליו כאלו אינם בעלי גוף, וכל מחשבתם וכוונתם בבוראם לבד, כענין אליהו, בהדבק נפשם בשם הנכבד יחיו לעד בגופם ובנפשם, כנראה בכתוב באלהיו וכידוע ממנו בקבלה, וכמו שבא במדרשים בחנוך ¹¹⁷ ובבני העולם הבא העומדים בתחיית המתים. ולכך יאמרו הכתובים בשכר המצוות: למען יאריכון ימך ¹¹⁷, למען תחיה ¹¹⁸, והארכת ימים ¹¹⁹ כי הלשון יכלול מיני החיים כולם כפי הראוי לכל אחד ¹²⁰.

אוצר החכמה

אוצר החכמה

116 ויקרא כו, ה.

117 שמות כ, יב.

118 דברים טז, ב.

119 שם כב, ז.

120 ויקרא יח, ד.